

Масштаби і тенденції сільського безробіття в Україні

М. МАХСМА,

кандидат економічних наук,

Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана

Розглянуто сучасні особливості безробіття сільського населення в Україні. Проаналізовано обсяги та рівень сільського безробіття. Виявлені тенденції його зростання у сільській місцевості. Запропоновано заходи зниження рівня безробіття селян в Україні.

Рассмотрены современные особенности безработицы сельского населения в Украине. Проанализированы масштабы и уровень сельской безработицы. Выявлены тенденции ее роста в сельской местности. Предложены меры снижения уровня безработицы селян в Украине.

The modern features of the unemployment of the rural population in Ukraine are considered. The volume and level of rural unemployment are analyzed. The tendencies of its growth are detected. The measures of decrease in the unemployment rate of villagers in Ukraine are offered.

Ключові слова: рівень безробіття, приховане безробіття, зайнятість сільського населення, економічна активність сільського населення.

Постановка проблеми. Протягом останніх років почав спостерігатися деякий прогрес у розвитку аграрного сектора, що проявляється у щорічному збільшенні обсягів виробництва валової продукції, підвищенні продуктивності праці в галузі, покращенні фінансових результатів суб'єктів господарювання сектора. Разом з тим, економічне зростання сектора поки що не дало очікуваного соціального ефекту. Соціально-економічне становище селян залишається складним, характеризується низьким рівнем життя у сільській місцевості. Однією з ключових проблем у його підвищенні залишається проблема відсутності на селі достатньої кількості робочих місць, не говорячи вже про те, що якість та рівень заробітної плати більшості з існуючих не витримують жодної критики через незадовільні умови праці та мізерність розмірів оплати праці. Попри загальну тенденцію зменшення безробіття, яка спостерігається серед міського населення (протягом 2012 р. рівень безробіття зменшився на 0,4% і склав 7,6%), у сільській місцевості спостерігається протилежна тенденція — до його зростання (за цей час він настільки ж зріс і склав 7,4%). Серед населення працездатного віку цей показник ще вищий і складає по міському населенню 8,1%, а по сільському — 8,3%¹.

Аналіз останніх досліджень і виділення невирішеної частини проблеми. Проблеми зайнятості і безробіття населення в Україні постійно знаходяться в центрі уваги вітчизняних вчених економістів. Вагомий внесок у вирішення проблем зайнятості і

безробіття сільського населення зробили такі вчені, як: О. Булавка, І. Гнибіденко, В. Дієсперов, Ю. Краснов, М. Орлатий, І. Прокопа, П. Саблук, Е. Лібанова, В. Месель-Веселяк, К. Якуба та ін. В той же час, посилення негативних тенденцій зростання безробіття у сільській місцевості, особливо серед селян працездатного віку, потребує проведення подальших досліджень проблеми зниження сільського безробіття, що і зумовлює актуальність цієї теми.

Метою статті є аналіз рівня та динаміки безробіття сільського населення, виявлення характерних особливостей його прояву у сільській місцевості, оцінка соціально-економічних наслідків зростання безробіття селян, визначення напрямів зниження рівня безробіття населення на селі.

Виклад основного матеріалу. Нині в науковій економічній літературі відсутнє єдине визначення безробіття як соціально-економічної категорії. У Великому економічному словнику безробіття визначається як «соціально-економічне явище, за якого частина населення не може знайти собі роботу (доходне заняття)»². У цьому визначенні увага акцентується на нестачі, відсутності робочих місць для частини населення. Подібне визначення, але з уточненням, що саме та частина працездатного населення, яке хоче працювати, не може працевлаштуватися, наводиться і в економічній енциклопедії, де безробіття розглядається як «соціально-економічне явище, за якого частина працездатного населення хоче працювати, але не може знайти роботу, стає надлишковою, поповнюючи резервну армію

¹ Ринок праці у 2012 р. Доповідь від 18.04.2013 р. №09/2 — 26/119., С. 9. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua>.

² Большой экономический словарь/ Под ред. А. Н. Азрилияна. — 4-е изд. доп. и перераб. М.: Институт новой экономики, 1999. — С. 75.

праці»³. В енциклопедії сучасної України безробіття визначається як «неможливість здійснювати всіма охочими працездатними людьми свою здатність до праці»⁴.

Більш детальне визначення цієї категорії з виділенням різних рівнів її дослідження подано в Новій економічній енциклопедії, де зазначається, що «безробіття на мікрорівні — для фізичних осіб — незалежна від волі працівника призупинка трудової діяльності на тривалий термін з причини неможливості працевлаштування. На макрорівні — недовикористання праці як одного з головних факторів виробництва, що призводить до зниження потенціалу виробництва ВВП»⁵. Наголос на тому, що безробіття це не тільки проблема окремої особистості, а й суспільства в цілому, простежується і у визначеннях представників аграрної економічної науки. Зокрема, К. Якуба справедливо зазначає, що «безробіття — це такий стан суспільства, регіону чи конкретного соціуму, де мають місце люди, які з певних, незалежних від них причин не можуть реалізувати свою здатність до праці з метою одержання належної їм трудової винагороди не тільки для відтворення своєї робочої сили, забезпечення належного доходу своїй сім'ї, а й для одержання новоствореної вартості (національного) доходу, наповнення державного бюджету, збагачення своєї країни та зростання добробуту її громадян»⁶. На відміну від вищенаведених визначень, останнє акцентує увагу на важливості отримання від зайнятості рівня доходу, достатнього для вирішення соціально-економічних задач як на рівні окремого індивіда, так і на рівні усєї національної економіки.

Іманентно властиве ринковій економічній системі явище безробіття має відчутну секторальну, галузеву, регіональну, поселенську, іншу диференціацію.

Найбільш гостро проблеми безробіття в Україні постали в аграрному секторі економіки, в якому внаслідок аграрного реформування відбулося безпрецедентне скорочення робочих місць, що потягло за собою масові вивільнення сільськогосподарських працівників, появу і поширення масового безробіття у сільській місцевості з усіма негативними наслідками для сільського населення, що з цього витікають.

У сучасній вітчизняній статистичній практиці існує два підходи до визначення кількості безробітних. Один з них ґрунтується на вітчизняній методо-

логії, в основі якої визначення «zareєстрованого безробітного» згідно Закону України «Про зайнятність населення». В цьому законі «zareєстрованим безробітним визнається особа працездатного віку, яка zareєстрована в територіальному органі центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції, як безробітна і готова та здатна приступити до роботи»⁷.

Інший підхід передбачає визначення обсягів і рівнів безробіття за критеріями МОП, які відрізняються від вітчизняної методології більшими віковими межами та не обов'язковістю реєстрацій безробітних у Державній службі зайнятості⁸. Рівень безробіття (за методологією МОП) визначається як відношення кількості безробітних певної вікової групи до економічно активного населення відповідного віку або відповідної соціально-демографічної ознаки. Для економічного аналізу безробіття сільського населення доцільно застосовувати як показники визначені, за методологією МОП, так і інформацію Державної служби зайнятості.

За останній більш як десятирічний період загалом спостерігається тенденція до скорочення обсягів сільського безробіття. За даними Державної служби зайнятості, протягом 2000–2011 р. кількість zareєстрованих безробітних серед сільського населення скоротилася на 67,4 тис. осіб і склала 206,8 тис. осіб (табл. 1). Негативним фактом є зростання частки селян серед загальної чисельності безробітних. Якщо на початку аналізованого періоду вона складала лише 23,3%, то у 2011 р. питома вага сільських безробітних досягла 40,8% усіх безробітних, що свідчить про погіршення ситуації на аграрному ринку праці.

Рівень zareєстрованого безробіття у сільській місцевості суттєво перевищує аналогічний показник міських поселень (у 2011 р. відповідно 3,4% у селі проти 2,1% у містах).

Таке співвідношення певною мірою пояснюється обмеженістю ринку праці на селі, нестачею робочих місць для трудоактивного сільського населення, низькою його мобільністю та іншими факторами, що змушує безробітних селян частіше реєструватися у Державній службі зайнятості. Характеризуючи динаміку цих показників, можна відмітити, що протягом всього аналізованого періоду помітне зменшення рівня безробіття у містах, в той час як у селах

³ Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т.1 / Редкол.:... С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. — К. : Видавничий центр «Академія», 2000 — С. 96.

⁴ Енциклопедія сучасної України. Т. 2. К. : Корданаційне бюро Енциклопедії Сучасної України НАН України, 2003. — С. 389.

⁵ Румянцева Е. Е. Новая экономическая энциклопедия. — М. : ИНФРА-М, 2005. IV, С. 39.

⁶ Якуба К. І. Безробіття селян: економічний і соціальний аспект // Економіка АПК. — 2010. — №6. — С. 108.

⁷ Закон України «Про зайнятність населення» ст. 1.

⁸ Економічна активність населення України у 2009 р.: стат. зб.-к. К. : Державний комітет статистики України, 2010. — С. 17.

Таблиця 1

Динаміка показників зареєстрованого безробіття в Україні у 2000–2011 рр.

Показники	2000	2005	2008	2009	2010	2011
Зареєстровані безробітні всього, тис. осіб	1178,7	891,9	596,0	693,1	425,1	505,3
в т. ч. у міських поселеннях	904,5	458,5	288,9	406,0	278,6	298,5
сільській місцевості	274,2	433,4	307,1	287,1	173,5	206,8
Рівень зареєстрованого безробіття всього, % до ек. акт. населення працездатного віку	5,6	4,4	2,9	3,4	2,2	2,5
Рівень зареєстрованого безробіття у містах, %	6,0	3,2	2,0	2,9	2,0	2,1
Рівень зареєстрованого безробіття у сільській місцевості, %	4,5	7,1	5,0	4,7	2,8	3,4

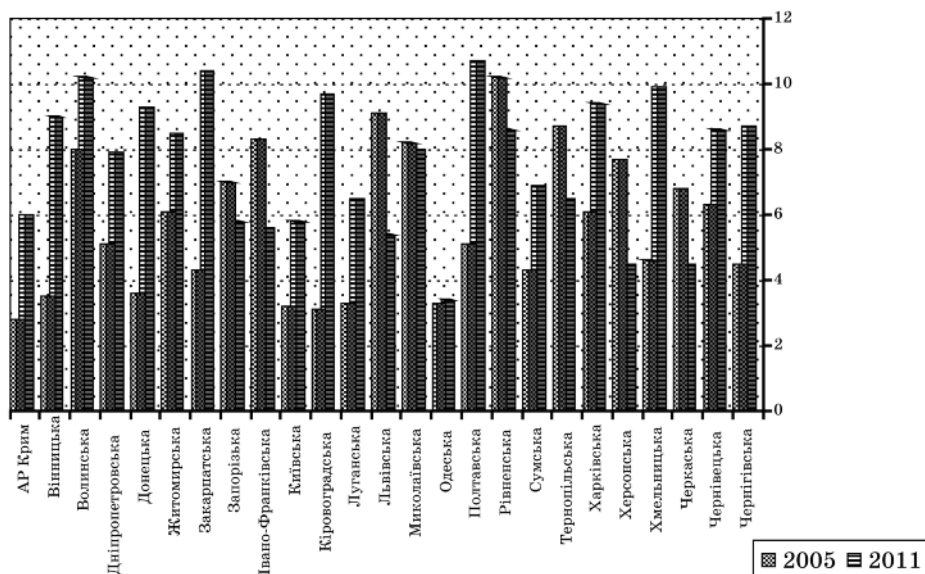
Джерело: *Економічна активність населення України 2011 р: стат. зб.-к. К. : Державна служба статистики України, 2012 р., – С. 187–196.*

ця тенденція не досить чітка. В цілому ж більш швидке скорочення міського безробіття разом з повільнішими темпами зменшення цього показника у сільській місцевості призвело до зближення цих показників. Порівняння показників рівня безробіття населення віком 15–70 років, визначених за методологією МОП, показує, що рівень безробіття сільського населення нижчий, ніж всього населення. У 2011 р. вказані показники склали відповідно 7,5 і 7,9%.

Аналізуючи обсяги безробіття сільського населення в регіональному розрізі, варто відмітити найвищі рівні досліджуваного показника у Полтавській, Закарпатській, Волинській, Хмельницькій, Кіровоградській, Харківській областях, де він склав

у 2011 р. відповідно 10,7, 10,4, 10,2, 9,9, 9,7, 9,4%%. Найнижчі рівні сільського безробіття зареєстровані в Одеській, Херсонській та Черкаській областях, де зазначений показник складав відповідно 3,4, 4,5 та 4,5% (рис. 1).

Суттєво відрізняються співвідношення у рівнях безробіття сільського і всього населення залежно від вікових груп та рівня його освіти. Найвищий рівень безробіття як по населенню в цілому, так і по сільському спостерігається серед молоді віком 15–24 років (у 2011 р. цей показник складав відповідно 18,6 і 16,1%) (табл. 2). Динаміка цього показника за досліджуваний період показує різнонаправленість його руху. Так, по населенню в цілому він мав стабільну тенденцію до скорочення, а от по сіль-

Рис. 1. Рівень безробіття сільського населення України у віці 15–70 років у 2005, 2011 рр. за областями, %

Джерело: *Економічна активність населення України 2011 р: стат. зб.-к. К. : Державна служба статистики України, 2012 р., – С. 137.*

Таблиця 2

Рівень безробіття сільського населення за віком у 2000–2011 рр.

Показники	2000		2005	2008	2009	2010	2011	
	усе населення	сільське					усе населення	сільське
Безробітне населення у віці 15–70 років усього, тис. осіб	2655,8	465,3	400,9	397,6	502,0	493,5	1732,7	521,6
у %	11,6	6,7	5,7	5,7	7,2	7,1	7,9	7,5
у т. ч. 15–24 років	24,2	17,1	11,1	10,3	13,2	12,6	18,6	16,1
25–29 років	14,2	8,4	6,3	6,6	8,3	8,4	9,2	9,1
30–34 років	12,2	7,8	6,4	5,6	7,2	7,9	7,4	7,6
35–39 років	10,6	5,9	6,5	6,0	7,3	8,7	7,2	7,0
40–49 років	9,2	4,8	5,4	5,7	7,2	6,5	6,4	6,7
50–59 років	7,4	3,4	4,0	4,2	5,3	4,8	5,1	5,0
60–70 років	1,2	0,3	0,1	-	-	-	0,1	0,0
Працездатного віку	12,4	7,5	6,6	6,5	8,2	8,1	8,6	8,5
Старше працездатного віку	1,5	0,3	0,1	-	-	-	0,1	0,0

Джерело: Економічна активність населення України 2011 р: стат. зб.-к. К. : Державна служба статистики України, 2012 р., – С. 121.

ському населенню спостерігалися певні коливання, що і призвело до скорочення розриву між цими показниками.

Порівняно нижчий рівень безробіття селян віком 15–24 років пояснюється більшим поширенням у сільській місцевості неформальної зайнятості, яка представлена в основному особистим селянським господарством, до якого широко залучається сільська молодь та особи старших вікових груп (що підтверджується відсутністю серед них безробітних). Дві третини селян у віці 15–24 років зайняті в ОСГ⁹. За цих обставин ситуацію на ринку аграрної праці навряд чи можна вважати більш благополучною стосовно працевлаштування молоді. Зайнятість у малопродуктивному і малопривабливому як у плані доходності, умов праці, так і соціальної захищеності ОСГ для сільської молоді є вимушеною, оскільки на селі молодим людям значно важче знайти перше робоче місце, ніж у містах.

До негативних зрушень у віковій структурі сільських безробітних слід віднести і те, що рівень безробіття сільського населення у віці 30–34 років, а також 40–49 років вже перевищує середній його рівень по всьому населенню, а в інших вікових групах працездатного віку рівень безробіття селян не набагато менший, ніж у жителів міст. Це свідчить про подальше загострення ситуації на ринку аграрної праці, про ускладнення працевлаштування селян, через постійне скорочення потреби в сільській робочій силі.

Аналіз міжпоселенської диференціації безробіття залежно від рівня здобутої освіти дає підстави для висновку про дедалі більше ускладнення працевлаштування на селі освіченої робочої сили. Рівень безробіття селян зростає в міру зростання їх рівня освіти. Так, найвищий рівень безробіття сільського населення у 2011 р. спостерігався саме у групі населення, що має базову вищу освіту (15,8%, що більше ніж удвічі перевищує середній рівень безробіття селян) (табл. 3).

Причому, за аналізований період зазначений показник суттєво зріс (з 6,7% у 2000 р. до 15,8% у 2011 р., або більше ніж у 2 рази).

Особам з базовою загальною освітою, початковою освітою або тим, що її не мають, значно легше знайти роботу у сільській місцевості, ніж у місті, що підтверджується найнижчим рівнем безробіття серед цих груп або його відсутністю. Така ситуація свідчить про технічну і технологічну відсталість сільськогосподарського виробництва, що проявляється у переважанні важкої фізичної праці, що і зумовлює попит на мало- або некваліфіковану робочу силу.

Нижчий, порівняно з міським населенням, рівень освіти сільських безробітних зумовлює їх професійну структуру, найменшу частку безробітних в якій складають такі категорії, як законодавці, керівники та професіонали, питома вага яких у 2011 р. склала відповідно 3,3 і 3,4%, тоді як по всьому населенню аналогічні показники були значно вищими – відповідно 6,7 і 8,6%. Найчисленнішу професійну групу

⁹ Населення України. Соціально-демографічні проблеми українського села. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. – С. 209.

Таблиця 3

Рівень безробіття сільського населення у віці 15–70 років за освітою у 2000–2011 рр.

Види освіти	2000		2005	2008	2009	2010	2011	
	усе населення	сільське					Усе населення	сільське
Безробітне населення у віці 15–70 років усього, тис. осіб	2655,8	465,3	400,9	397,6	502,0	493,5	1732,7	521,6
у %	11,6	6,7	5,7	5,7	7,2	7,1	7,9	7,5
у т. ч. мають освіту								
повну вищу	7,5	4,1	2,7	3,8	5,6	5,3	6,7	5,8
базову вищу	11,8	6,7	3,9	5,6	9,6	11,0	20,1	15,8
неповну вищу	14,6	9,2	6,1	5,9	6,7	6,7	7,1	6,3
повну загальну середню	12,8	7,5	6,8	6,5	8,3	7,8	8,8	8,4
базову загальну середню	10,0	4,9	4,9	4,6	4,8	6,4	6,9	5,8
початкову загальну або не мають освіти	4,1	2,7	2,0	0,4	0,4	-	-	-

Джерело: *Економічна активність населення України 2011 р: стат. зб.-к. К. : Державна служба статистики України, 2012 р., – С. 154.*

безробітних селян складають працівники найпростіших професій, на яких припадає майже третина всього безробітного сільського населення. Кожний п'ятий безробітний сільський мешканець, який раніше обслуговував виробниче обладнання, тепер поповнює лави безробітних. Відчувають труднощі із працевлаштуванням на селі працівники сфери торгівлі (13,2%), що певною мірою свідчить про скорочення цих видів послуг у сільській місцевості.

Про обмеженість аграрного ринку праці, про істотне звуження сфери прикладання праці на селі можна судити і за причинами безробіття сільського населення. Найбільш поширеною з них є вивільнення сільських працівників з економічних причин, тобто внаслідок реорганізації, реструктуризації, ліквідації аграрних підприємств, скорочення ними штатів. Через цю причину втратили роботу 35,6% усіх безробітних селян. Якщо додати до неї ще частку звільнених у зв'язку із закінченням строку контракту (12,4%), то очевидним стає вимушений характер сільського безробіття. Досить високою є питома вага (25,8%) безробітних, причиною безробіття яких є звільнення за власним бажанням. Це говорить про низький рівень оплати сільськогосподарської праці, важкі умови праці та інші негативні фактори, які роблять зайнятість в галузі неприйнятною і змушують селян звільнитися. Хоча, ця цифра може бути і завищеною, тому що адміністрація аграрних підприємств з метою скорочення витрат, пов'язаних із скороченням штатів сільськогосподарських працівників, може змушувати їх «добровільно-примусово» звільнитися за власним бажанням. Офіційна статистика щодо цього відсутня.

Аналіз напрямів пошуку роботи безробітними залежно від типу поселення також підтверджує обмеженість можливостей сільського населення у працевлаштуванні порівняно з міським населенням. Найчастіше безробітні селяни з метою пошуку роботи звертаються до Державної служби зайнятості або використовують власні зв'язки. У 2011 р. ці два напрями були основними і склали відповідно 40,4 і 39,3%, в той час як по міському населенню ці показники склали 31,7 і 37,9% (табл. 4). Селяни частіше за городян звертаються до служби зайнятості через обмеженість їх інформаційного простору. Значно менший доступ до Інтернету, періодичних видань, інших джерел інформації про вакантні робочі місця змушують їх йти до Державної служби зайнятості, сподіваючись, якщо не знайти роботу, то принаймні отримати допомогу по безробіттю, яка, незважаючи на її низький рівень, для сільської родини стає відчутною доходною статтею бюджету.

Більша обізнаність про ринок праці, поінформованість про можливості працевлаштування, краща соціальна інфраструктура робить жителів міст більш впевненими у собі, більш мобільними і гнучкими у питаннях пошуку роботи. Тому вони ширше використовують такі напрями пошуку, як об'яви у засобах масової інформації, власні зв'язки, частіше звертаються безпосередньо до адміністрації роботодавців і значно рідше, порівняно з безробітними селянами, звертаються до служби зайнятості.

Відсутність у сільських безробітних стартового капіталу, недостатність інформації, слабка їх поінформованість про можливості ведення підприємницької діяльності, недостатність для цього спеці-

Таблиця 4

Безробітне сільське населення за напрямками пошуку роботи у 2006–2011 рр.

Напрями пошуку роботи	2006		2007	2008	2009	2010	2011	
	Міське населення	сільське					Міське населення	сільське
Безробітне населення у віці 15–70 років усього, тис. осіб	1113,5	401,5	379,4	379,6	502,0	493,5	1211,1	521,6
у т. ч. за напрямками пошуку роботи, у % до підсумку								
через пресу (об'яви)	12,8	3,8	5,4	8,0	8,2	8,4	19,9	9,7
Особисті зв'язки	34,3	30,5	30,8	30,3	34,3	39,0	37,9	39,3
зверталися безпосередньо до адміністрації (роботодавця)	13,1	9,7	8,5	6,2	10,1	11,5	9,6	8,7
зверталися до державної служби зайнятості	37,8	53,5	53,6	54,8	44,5	37,5	31,7	40,4
зверталися до приватної фірми з працевлаштування	1,0	0,9	0,7	0,6	1,7	2,8	0,5	1,6
інше	1,0	1,6	1,0	0,1	1,2	0,8	0,4	0,3

Джерело: Економічна активність населення України у 2006-2011 р: стат. зб.-к. К. : Державна служба статистики України.

альних і професійних знань, недоступність і дорожнеча для них кредитних ресурсів багато в чому пояснюють той факт, що організувати власну справу намагається мізерно мала частина селян. Останніх серед безробітного сільського населення у 2011 р. було лише 0,3%. Негативним у цьому є не скільки мізерна підприємницька ініціатива безробітних селян, скільки негативна тенденція до подальшого скорочення їх частки (з 2006 р. вона скоротилася з 0,8 до 0,3%), причинами якого є відсутність прийнятних економічних, організаційних, інституціональних та інших умов розвитку дрібного та середнього бізнесу у сільській місцевості.

Характерною особливістю аграрного ринку праці залишається нерівномірність попиту на робочу силу протягом року, зумовлена сезонністю сільськогосподарського виробництва. З огляду на це, сільське безробіття характеризується суттєвими сезонними коливаннями. Особливо воно зростає у зимовий період. Так, за даними Державної служби зайнятості, у грудні 2010 р. було зареєстровано у 11,6 разів більше безробітних сільських мешканців, ніж у травні того ж року¹⁰. Це свідчить про те, що сезонний ха-

рактер аграрного виробництва залишається серйозною проблемою у справі забезпечення рівномірної зайнятості селян протягом всього року.

Однією з найважливіших проблем сільського ринку праці залишається приховане безробіття сільського населення. Оскільки є певні труднощі з визначенням його точних обсягів в офіційних статистичних джерелах, то для загальної оцінки його масштабів можна скористатися експертними оцінками цього явища. Нині в Україні спостерігається негативна тенденція до зростання прихованого безробіття на селі. Так, якщо на початку 2000-х років експерти-аналітики ринку аграрної праці оцінювали його обсяг приблизно в 1 млн. осіб¹¹, то у 2010 р. обсяг прихованого безробіття, за оцінками деяких експертів, сягав уже 1–1,5 млн. осіб, або майже 50% загальної чисельності зайнятих в аграрному секторі¹². В офіційних джерелах статистики приховане безробіття сільського населення зведене до неповної зайнятості сільськогосподарських працівників. Остання представлена лише у двох його аспектах: відпустці без збереження заробітної плати та зайнятості неповний робочий день, тиждень. За аналізо-

¹⁰ Розвиток сільських територій України (1990–2010 роки): моногр. / М. К. Орлатий, І. Ф. Гнибіденко, І. М. Демчик та ін.: за ред. М. К. Орлатого. — К.: НДІ «Укргропромпродуктивність», 2012. — С. 137.

¹¹ Лісовий А. Зайнятість і безробіття сільського населення // Науковий вісник Національної академії державної податкової служби України. — 2004. — №4 (26). С. 29.

¹² Розвиток сільських територій України (1990–2010 рр.): моногр. / М. К. Орлатий, І. Ф. Гнибіденко, І. М. Демчик та ін.: за ред. М. К. Орлатого. — К.: НДІ «Укргропромпродуктивність», 2012. — С. 8.

Таблиця 6

Динаміка показників неповної зайнятості працівників у сільському господарстві

Роки	Знаходились у відпустці без збереження заробітної плати			Переведені з економічних причин на неповний робочий день (тиждень)		
	Кількість працівників, тис. осіб	Рівень вимушеної неповної зайнятості, %	Втрати робочого часу одного працівника, год.	кількість працівників, тис. осіб	Рівень вимушеної неповної зайнятості, %	Втрати робочого часу одного працівника, год.
2001	91	4,4	328	143	6,8	244
2002	55	3,1	297	157	8,8	280
2003	36	2,5	253	172	120	309
2004	19	1,6	268	113	9,6	278
2005	14	1,3	221	89	8,5	306
2006	12	1,4	225	69,0	7,6	327
2007	9	1,1	183	49,0	6,3	320
2008	9,8	1,4	125	71,4	10,2	182
2009	11,6	1,9	157	95,4	15,3	224
2010	17,6	3,0	131	91,4	15,4	243
2011	8,5	1,5	132	51,9	9,3	239

Джерело: *Праця України у 2003, 2006, 2008, 2009, 2010, 2011 рр: стат. зб.-к. К. : Державна служба статистики України.*

ваний період у цих показниках відбулися такі зміни. По-перше, суттєво скоротилася чисельність працівників сільського господарства, що знаходилися у неоплачуваній відпустці (з 91 до 8,5 тис. осіб), а також скоротилася і чисельність працівників, переведених на неповний робочий день, тиждень. Щоправда, скорочення останніх було не таким масштабним (менше ніж у 3 рази, зі 143 до 51,9 тис. осіб) (табл. 5). Як і у 2001 р. аграрні підприємства у 2011 р. віддавали перевагу переведенню працівників на неповний робочий день. Рівень вимушеної неповної зайнятості через цю причину склав 9,3%, в той час як аналогічний показник, спричинений неоплачуваними відпустками, скоротився майже у три рази і склав 1,5%.

Вдаючись до запровадження неповної зайнятості, керівники аграрних підприємств намагаються пом'якшити кризові наслідки аграрного реформування, зберегти кваліфіковану робочу силу, утримати її до кращих часів очікуваного економічного пожвавлення. Певною мірою у такий спосіб вони також здійснюють і соціальний захист своїх працівників від імовірного безробіття, що робить такий вид прихованого безробіття певним амортизатором негативних проявів реформування аграрного сектора.

Сільське безробіття складне, багатоаспектне, багаторівневе соціально-економічне явище, яке тягне за собою безліч наслідків економічного, соціального, психологічного характеру як для окремої безробітної людини, так і для суспільства, держави в цілому. Далеко не всі з них піддаються точному виміру, але переважна їх більшість має негативний характер, несе лихо зубожіння сім'ям безробітних селян, погіршує їх і без того незавидне становище, веде до зростання напруженості, конфліктності, злочинності у сільському соціумі.

В економічному плані негативні наслідки безробіття сільського населення на індивідуальному рівні проявляються у втраті сільською родиною істотної частки доходу через втрату роботи. Адже попри розповсюдження на селі особистого селянського господарства, реалізація продукції з якого є суттєвою статтею доходу сімейного бюджету сільського домогосподарства, основним його джерелом залишається все-таки заробітна плата. Якщо взяти до уваги, що часто у сільських домогосподарствах є лише один працюючий, то зрозуміло що втрата ним роботи прирікає на бідність усю сім'ю.

Економічні втрати від поширення безробіття сільського населення на рівні держави обертаються недоотриманою валовою продукцією сільського господарства, а також витратами коштів державного бюджету на виплату безробітним селянам допомоги з безробіття. В цілому економічні втрати від сільського безробіття можна оцінити у 36,3 млрд. грн., з яких 34,2 млрд. грн. складає недоотримана продукція, решта припадає на виплати допомоги з безробіття (табл. 7). В цілому економічні втрати від сільського безробіття за аналізований період зросли майже у 5 разів, що відбулося внаслідок підвищення продуктивності праці у сільському господарстві, яка зросла у 6,1 разу, та підвищення розміру допомоги з безробіття, зростання по якому склало 14,8 разів. Негативні економічні наслідки від безробіття сільського населення проявляються і у більш як трикратному зростанні питомої ваги економічних втрат у валовій продукції сільського господарства.

Слід зауважити, що економічні втрати визначалися з розрахунку тільки зареєстрованих сільських безробітних. Якщо ж узяти до уваги, що реальні об-

Таблиця 7

Економічні втрати від сільського безробіття в Україні у 2000–2011 рр.

Рік	Зареєстровані безробітні селяни, тис. осіб ¹³	Продуктивність праці 1 працівника с.-г. підприємств, тис. грн./ос ¹⁴ .	Вартість недоотриманої с.-г. продукції, млн. грн.	Допомога по безробіттю одному безробітному за		Виплати по безробіттю всього, млн. грн.	Загальні економічні втрати від безробіття, млн. грн.	Питома вага економічних втрат у ВВП с.-г., %
				місяць, грн	рік, грн			
2000	274,2	27,1	7430,8	59,39	712,7	195,4	7626,2	5,0
2005	433,4	72,6	31464,8	192,89	2314,7	1003,2	32467,9	18,0
2008	307,1	127,4	39124,5	571,07	6852,8	2104,5	41229,0	20,4
2009	287,1	131,3	37696,2	655,56	7866,7	2258,5	39954,7	20,1
2010	173,5	132,7	23023,4	780,05	9366,0	1625,0	24648,4	12,6
2011	206,8	165,2	34163,4	878,5	10542,0	2180,1	36343,5	15,5
2011 до 2000, %, разів	75,4%	6,1 разів	4,6 разів	14,8 разів	14,8 разів	11,2 разів	4,8 разів	3,1 разів

Джерело: *Праця України у 2003, 2006, 2008, 2009, 2010, 2011 рр: стат. зб.-к. К. : Державна служба статистики України.*

сяги безробіття на селі значно більші, особливо з урахуванням прихованого безробіття, то очевидно, що країна недоотримує істотно більше від аграрного сектора. Негативними наслідками тривалого безробіття селян, окрім економічних втрат, які проявляються у недоотриманні сільськогосподарської продукції, зменшенні рівня доходу, падінні рівня життя сільської родини, є втрата кваліфікації колишніми сільськогосподарськими працівниками, зниження професійної майстерності, поступове зниження мотивації до пошуку роботи і до продуктивної зайнятості, зниження соціального статусу тощо. Тривале безробіття призводить до падіння самооцінки, появи невіри і сумнівів у власних силах, що зумовлює суттєве погіршення морально-психологічного стану, може спричинити професійні і життєві кризи у безробітних з усіма негативними проявами, що їх супроводжують.

Поширення сільського безробіття веде до подальшої маргіналізації суспільства. За деякими оцінками, в Україні нині більше 40% населення відносять до маргінальних груп. До складу останніх включають: застійних безробітних (незайнятих більше року); працівників у неоплачуваних відпустках з ініціативи адміністрації; зайнятих і пенсіонерів, доходи яких нижче межі малозабезпеченості; жебраків, бродяг та зневірених осіб. Характерною рисою цих категорій населення, що зумовлює їх віднесення до маргіналів, є дуже низький дохід або взагалі його відсутність, що не дозволяє їм вести соціально

прийнятний образ життя. Для селян ризик потрапити у маргінальну групу різко зростає із втратою роботи і доходу, який вона несе.

Зростання безробіття у сільській місцевості веде до соціальної нестабільності, напруженості, конфліктності у сільському соціумі, що проявляється у зростанні злочинності, захворюваності, скороченні тривалості життя, збільшенні кількості самогубств, психічних розладів і багатьох інших негативних наслідків, точно оцінити які навряд чи можливо. Зрештою, воно веде до обезлюднення і вимирання українського села, занепаду і деградації цілих сільських територій, що загрожує не тільки продовольчій безпеці країни, а зникненням колиски українського етносу, його моралі і культури, багатотисячолітніх традицій нашої країни.

Подолання сільського безробіття потребує державної стратегії, спрямованої на створення національної моделі аграрного розвитку, яка б передбачала умови розвитку як великотоварного аграрного виробництва, так і дрібного й середнього бізнесу на селі, що потребує значних фінансових вливань в аграрний сектор. Уряди економічно розвинутих країн давно усвідомили важливість розвитку аграрного сектора і збереження сільських територій, тому щороку витрачають на підтримку сільського господарства мільярди доларів, обсяги фінансування якого постійно зростають. Наприклад, у США аграрне відомство отримало фінансування у 2010 р. – 131 млрд. дол., 2011 р. – 148 млрд. дол., на 2012 р.

¹³ Економічна активність населення України у 2011 р.: стат. зб.-к. К. : Державна служба статистики України, 2012.

¹⁴ Сільське господарство України за 2011 рік. – К. : Державна служба статистики України, 2012. – С. 49.

передбачено 145 млрд. дол.¹⁵. Особливу підтримку отримує дрібне фермерство, допомога якому не скорочувалася навіть у кризові роки. Міністр сільськогосподарства США у своїй доповіді, присвяченій підведенню підсумків 2011 господарського року, відмітив, що продумана, вивірена аграрна стратегія дозволила істотно підвищити в останні роки ефективність аграрного сектора, що дозволило скоротити сільське безробіття і забезпечити фермерам доходи, найвищі за останні 40 років¹⁶.

Не можна сказати, що в Україні проблема подолання сільського безробіття зовсім залишається поза увагою держави. Останнім часом, вона все частіше відображається у нормативно-правових актах з регулювання зайнятості населення. Так, у новому Законі України «Про зайнятість населення» у статті, присвяченій реалізації державної політики у сфері зайнятості населення, серед заходів, спрямованих на її підвищення, проголошуються і такі, що стосуються населення сільської місцевості, зокрема це: включення до системи регулювання ринку праці заходів щодо запровадження стимулювання вітчизняного виробництва до створення нових робочих місць у пріоритетних галузях економіки та сільській місцевості (сільськогосподарське виробництво також включене до таких галузей); сприяння самозайнятості населення шляхом стимулювання відкриття власного бізнесу, в тому числі у сільських населених пунктах та депресивних територіях; розвиток сільського аграрного туризму, кластерів народних художніх промислів¹⁷.

Ці та інші заходи, конкретизовані у Програмі сприяння зайнятості населення та стимулювання створення нових робочих місць на період до 2017 р., затвердженій КМУ у жовтні 2012 р. Цією Програмою передбачені, зокрема, такі напрями підвищення рівня зайнятості сільського населення: підвищення ефективності аграрного виробництва та конкурентоспроможності вітчизняної сільськогосподарської продукції з урахуванням досвіду Європейського Союзу; розширення можливостей реалізації продукції ОСГ; удосконалення системи сертифікації сільськогосподарської продукції відповідно до вимог європейських стандартів; диверсифікація ринків збуту

вітчизняної сільськогосподарської продукції; сприяння розвитку мережі сільськогосподарських виробничих і обслуговуючих кооперативів для забезпечення заготівлі, зберігання, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції; розвиток транспортної, сервісної та соціальної інфраструктури у сільській місцевості для стимулювання заінтересованості інвесторів; удосконалення системи трудових відносин на підприємствах аграрного сектора та стимулювання заінтересованості членів особистих господарств у загальнообов'язковому державному соціальному страхуванні; сприяння розвитку екологічного сільського туризму, народних художніх промислів, рекреаційно-туристичних підприємств у сільській місцевості; стимулювання заінтересованості молоді у працевлаштуванні в сільській місцевості¹⁸.

Тобто у зазначених нормативно-правових документах передбачається вирішення проблеми зменшення рівня сільського безробіття і забезпечення підвищення рівня зайнятості сільського населення шляхом інтенсифікації сільськогосподарського виробництва, підвищення конкурентоспроможності продукції аграрного сектора, а також диверсифікації сфери прикладання праці у сільській місцевості (стимулювання зайнятості несільськогосподарськими видами діяльності), останньому приділяється все більше уваги.

Отже, принаймні декларативно, концептуальні положення підвищення рівня зайнятості сільського населення знайшли своє відображення у згаданих законодавчих актах. Вони визначені у досить загальних рисах і потребують подальшої копіткої роботи щодо їх конкретизації, зокрема, розробки конкретних механізмів їх втілення у життя з визначенням конкретних виконавців, їх відповідальності, визначенням обсягів і пошуком джерел фінансування їх реалізації тощо. Зрозуміло, що реалізація зазначених напрямів залежить від численних умов, разом з тим, від того, наскільки вдасться втілити у реальність зазначені заходи щодо забезпечення повної, продуктивної, вільно обраної зайнятості селян, залежить рівень і якість життя селян і, за великим рахунком, навіть майбутнє українського селянства.

¹⁵ Черняков Б. А. Современные факторы модернизации аграрного сектора США // США, Канада. Экономика, политика, культура. — 2012. — №11. — С. 97.

¹⁶ Там само. — С. 101.

¹⁷ Закон України «Про зайнятість населення», ст. 16. від 5 липня 2012 р. №5067-VI. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>].

¹⁸ Постанова КМУ «Про затвердження Програми сприяння зайнятості населення та стимулювання створення нових робочих місць на період до 2017 р» від 15 жовтня 2012 р. №1008. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.